
SZÖVEGÉRTELMEZÉS: SZÖVEGÉRTÉS

(Láncz Irén: *Szó, szöveg, jelentés. Forum, Újvidék, 1994*)

A vajdasági magyar könyvkiadás igazán nem bővelkedik nyelvészeti tárgyú, nyelvészeti jellegű kiadványokban. A *Nyelvművelő Füzetek* 1984-től megjelenő könyvecskéin kívül az utóbbi években a szélesebb olvasórétegek előtt valójában csak az iskolai nyelvtankönyvek képviselik a jugoszláviai magyar nyelvészetet. (Hiszen a szakfolyóiratokban és tudományos intézmények évkönyveiben szép számmal rendszeresen megjelenő dolgozatok, tanulmányok a szakmai körökön kívül rendszerint csak viszonylag kisszámú érdeklődőhöz jutnak el.)

Ezért is kell jelentősnek mondanunk Láncz Irén nyelvstilisztikai tanulmányokat tartalmazó új könyvét. Ezt a tanulmánygyűjteményt, ha szakkönyvnek tekintjük (márpedig tartalmi jegyei, kvalitásai emellett szólnak), elsősorban azok forgathatják haszonnal, akik az irodalmi stílus, a költői (írói) nyelv, nyelvhasználat kérdései iránt érdeklődnek.

A kötet jelentősége azonban sokkal inkább abban rejlik, hogy – ami vidékünk tudományosságában igazán szokatlannak mondható – megkapó módon tesz bizonyosságot a szerző *nyitottságáról*. Nemcsak az interdiszciplinaritás tekintetében, hiszen ezt a stilisztikai vizsgálatok eleve föltételezik, nem is csak az elemzések tárgykörét, de az elemzések módszereit illetően is: hagyományos és modern eljárásokat egyaránt segítségül hív Láncz Irén, amikor az egyetemes és a vajdasági magyar irodalom klasszikus és kevésbé klasszikus vagy éppen modern alkotóinak nyelvét, szövegépítkezési módját vizsgálja.

Láncz Irén tevékenysége – illetve ami ebben a kötetben megmutatkozik belőle – kettős kötődésű: kötődik egyrészt a költői műhöz/opuszhoz, amelyet vizsgál, s (párbeszéd-, illetve vitaszerűen) kötődik az irodalomtudományhoz és -történethez is, amikor a maga rendszerint szuverén nyelvészeti meglátásait azokéi mellé helyezi. Tudván tudva, hogy „a tartalmat a nyelv elemci, a nyelvi jelek továbbítják” (114.), tehát a nyelvész, a stíluskutató az irodalmi alkotások vizsgálatakor (is) hasznos munkát végez: a művek megértését segíti.

Láncz Irén vizsgálódásmódja racionális és hatékony. Az egyén (a költő) stílusát, illetve azt a stílussajátságot, amelyet belőle megfigyelése tárgyává tesz, a

költői nyelv legjellegzetesebb vonásainak/vonatkozásainak a bemutatása révén jellemzi. Egy-egy esettanulmány is ily módon később komplex stílusvizsgálat alapját képezheti.

A tanulmányok három témakör köré csoportosulnak, s a kötet tagolódása is ezt a hármasságot követi. Az első rész *A szöveg szerkezete* címet viseli. Itt találjuk azokat az elemzéseket, amelyek a leginkább kötődnek a szerző szövegtani kutatásaihoz. (Füst Milánnak *A feleségem története* című regénye s Tömörkény-novellák szolgálnak hozzájuk alapul.) Valójában a *Jelentés és szöveg-háttér* című második rész elemzései sem nélkülözik a szövegtani szempontokat. A különbség az, hogy e rész tanulmányaiban a szövegértelmezés, a szöveg funkcióvizsgálata a szemantikai vonatkozások kidomborításával történik. Ezek az elemzések a Krúdy-regények és József Attila-versek befogadásában lehetnek segítségünkre. *Nyelv és stílus* a címe a könyv tematikailag is gazdag harmadik részének, amely a kötet tanulmányaiból hetet foglal magában. A magyar stílus-kutatások szép hagyományait is és az újabb nyelvészeti irányzatok eredményeit is hasznosítja itt elemzési módszereinek kiválasztásakor a szerző. Ennek eredményeképpen különlegesen szép és példamutató analízisek jöttek létre Bródy Sándor, Szentelky Kornél, Szirmai Károly, Tersánszky Józsi Jenő, Herceg János és Juhász Ferenc stílusáról.

Láncz Irén munkáját akkor értékelhetjük csak a megfelelő módon, ha közelebbről is megvizsgáljuk, milyen kérdések, témák kaptak helyet a *Szó, szöveg, jelentés* című könyvében.

Az első tanulmány a *Tömörkény István novelláinak szövegtani vizsgálata* címet viseli. Irigylésre méltó elméleti és filológiai fölkészültséggel mutatja meg a szerző, hogy Tömörkény Istvánnak az irodalomtörténet és a kritika (többek között Ady Endre és Móricz Zsigmond) által emlegetett – és elmarasztalt – „komponálatlansága” mögött is megmutatkozik a kompozíció, ha szövegnyelvész veszi kézbe a bizonyítást. Az ún. „mozaik-kompozíció”-ra és a „kettős-kompozíció”-ra is példák, idézetek sorát állítja elénk Láncz Irén, s bemutatja az ún. „áthidaló közlések”, deskripciók szövegkohéziós szerepét a kompozíciós egységek „lazá”-nak mondott (valójában mégis szervesnek mutatkozó) szövevényében. „Ha műfaji szempontból nem zárt, hanem laza a szöveg, szövegtani szempontból nézve tele van olyan elemekkel, melyek a leírást a többi szegmenstumhoz kötik. A jelentéssíkok összekuszálódnak, vagyis a kompozíciós egységek át- meg átszövik egymást . . .” (19. l.) Bizonyító munkája meggyőző, pedig a szövegszervező nyelvtani kategóriák, a kohéziós tényezők közül csak a legszükségesebbekkel (a legjellemzőbbekkel?) foglalkozik.

Mondatkapcsolások, konstrukciótipusok A feleségem történetében cím alatt Füst Milán stílusával, „sajátos ízü” mondataival, „egyéni szint adó mondatsajátásaival” foglalkozik Láncz Irén. Azokkal is, amelyek révén a regény nyelve a beszélt nyelv sajátágaihoz közelít. (Pl. hiányos mondatok, szaggatottság – vagy miként az elemzés szövegében megfogalmazódik: a mondategészből kiszakadt mondatrészek és főmondatszerűvé vált mellékmondatok, amelyek a hangsúlyozás, a „kiemelés” fontos eszközei a regényben.) Továbbá – Békési Imre kutatásaihoz kapcsolódva – Füst Milán konstrukciótipusait veszi vizsgálat alá a szerző. „Az író szöveggalkotásának jellemzőit ragadhatjuk meg a konstrukciótipusok vizsgálatával” – vallja (33. l.). Mondatszerkezet-vizsgálatok nyo-

mán eljut a megállapításig: A feleségem történetében „a megokolt előtagú ellentét a leggyakoribb konstrukciótípus” (33. l.). „A nyelvi megformáltság a gondolat megformáltságát is jelenti” – olvasható a tanulmány végén. Ehhez kiegészítésképpen, s Füst Milánról szólva igencsak ideillően (vö. a tanulmánykötet 27. lapján található azon gondolatokkal, miszerint „hiányok” fedezhetők föl a szöveg bizonyos helyein, amelyeket „az olvasónak kell odaértenie”) csak annyi kívánczik még: a nyelvi *megformálatlanság* – értékes szépirodalmi szövegről lévén szó – ugyanúgy. Vagyis hogy a köznyelvi normához mért „hiány” adott esetben sajátos stílusesszöveggé jelenhet és jelenik meg. (Ezt csak a félreértések elkerülése végett tesszük hozzá, hiszen Lánicz Irén vizsgálódás-módjából ez egyértelműen következik.)

Krúdy Gyula stílusának két tanulmányt szentel Lánicz Irén. Az egyikben (*Magjellegű és kontextuális szemák a Krúdy-regényekben*) öt regény: Az Asszony-ságok díja, a Napraforgó, Az útitárs, a Hét Bagoly és A vörös postakocsi szövegén végzett vizsgálatok eredményeit mutatja be a témához való körültekintő elméleti megközelítés után. Különösen érdekes kísérletnek lehetünk tanúi, amikor három stílusalakzatot mutat be: a metaforát, a metonímiát és a szinekdochét. Megközelítésmódja újszerű, a generatív szemantika fogalomrendszerében mozog. A másik tanulmányban a Napraforgó című regény az elemzés tárgya. Témája pedig Krúdy képrendszere, ill. a regény „szöveg-háttér-vizsgálata”. Az elemzés célját is, értelmét is a tanulmány utolsó mondatában Lánicz Irén ekképpen fogalmazza meg: „Az elemzésben meg szerettük volna mutatni, hogy Krúdy képeinek alapos elemzése bonyolult összefüggéseket tárhat fel, s az író utalásainak szerteágazó volta mindig egy helyre fut össze, az egész megértését teszi lehetővé” (67. l.).

Lánicz Irén a kötetben olvasható tizenkét tanulmány közül csak kettőben foglalkozik lírai szövegekkel. Az egyik ezek közül a *József Attila groteszkjéről* címet viseli. Abból a tényből indul ki, hogy József Attila verseinek kapcsán sokszor vetődik föl a groteszk fogalma, arról azonban rendszerint nemigen esik szó, mi is áll konkrétan e fogalom mögött. A szerző hozzáállása ehhez az érdekesítő problémához a következő: „Ebben a dolgozatban a költő groteszkjének néhány jellemző vonását próbáljuk megragadni. Verselemzésre, értékelésre nem vállalkozunk – egyrészt mert ezt már sokan megtették előttünk, másrészt ez nem is a mi területünk –, helyette a megközelítésnek egy lehetséges útját követjük: jelentéstanilag próbálunk meg rávillantani, miért tekinthetünk egész verseket vagy néha csak képeket groteszknek, megkíséreljük a groteszknek mondott versekből kihámozni, mi teszi őket azzá” (68. l.). A kiválasztott esztétikai minőség megközelítését elsősorban a Károly Sándor által bevezetett szintaktikai jelentés, azaz a szó más szavakhoz való kapcsolhatóságának kötöttségei, szabályszerűségei segítségével kísérel meg, de a groteszk hatás létrejöttében részt vevő szó jelentésszerkezetének a szerepére is rámutat. A groteszk „titkát” abban látja – s illusztrálja ezt a meglátását példákkal is –, hogy „nem a beidegzett, a várt, a megszokott következik, hanem az ellentéte” (71. l.). A József Attila-i groteszkról pedig azt is tudnunk kell továbbá, hogy egy jellemző magatartásforma: az „önnövelés és önkicsinyítés hozza létre a groteszk formákat” (72. l.). Tulajdonképpen tehát olyan stílusesszöveg a groteszk, amelyet a hagyományos stilisztikák valószínűleg az ellentét egyik – különleges

– formájának tartanának. Láncz Irén generatív megközelítésből jut el hasonló tapasztalatokig, „kísérlete” tehát eredményhez vezetett.

A naturalizmus nyelve című tanulmányt véleményem szerint különleges hely illeti meg a szerző stilisztikai munkáinak sorában. A naturalizmus nyelvéhez valójában a Bródy Sándor-i novellák nyelvi eszközeinek/jellemzőinek a megismerésén át is út vezethet – vonja be az olvasót a témába a szerző –, s irodalomtörténészek (Bori Imre, Szerb Antal, Juhász Ferencné, Hatvany Lajos, Czine Mihály, Laczkó András stb.) megállapításait említi, akik Bródy Sándort egybehangzóan naturalista írónak tartják. Csakhogy „a magyar naturalizmus eme legjelesebb képviselőjé”-nek stílusáról a nyelvész végül is a bizonyítékok sorát teszi élénk, amelyekből az is kiviláglik, hogy a naturalista elemek, sajátágok mellett impresszionista stílusjegyek is megmutatkoznak benne: „Bródy a megfigyelésben hideg és tárgyilagos, az ábrázolásban azonban nem” – olvashatjuk a kötet 83. lapján, s utána a számba vett stílusesszók sora következik (pl. nominalizmus, halmozás, párhuzam, ellentét, hangutánzó és nyelvjárási szavak, neologizmusok, párbeszéd stb.), amelyekkel ez a megállapítás a szemünk előtt válik bizonyítottá. S emellett a Bródy Sándor-i novellavilág is szinte megelevenedik: a „nyelvi tények megállapítása” valóban elvezet „a nyelvi elemek funkciójá”-nak fölismeréséhez.

A nyelvi jelek stilisztikai funkciója Szenteleky Kornél műveiben címmel itt első ízben megjelent elemzés Szenteleky Kornél írói stílusában a legjellemzőbb jegyeket a halmozásban és a költői képek gazdagságában (99. l.), továbbá a „hosszú, hömpölygő mondatok”-ban (110. l.) jelöli meg. Különösen érdekes része az elemzésnek Szenteleky hasonlatainak a tipizálása (108-9. l.).

Láncz Irén tanulmánykötetének azt a részét, amely a Bródy-stílus vizsgálataival kezdődik – vagyis a harmadik témakör tanulmányait (a Juhász-tanulmány kivételével) –, módszertanilag az is jellemzi, hogy az egyéni stílusjegyeket sorakoztatja föl általában a fonetikai szinttől a szintaktikaiig a stilisztika általánosan elfogadott koordinátarendszerében, s úgy, hogy az egyéni stílus jellegzetességei előtérbe kerüljenek. Szirmai Károly „különös világát” (113. l.) is nyelvési módszerekkel ragadja meg az „érzelemkeltés és gondolatátadás” (114. l.) Szirmaira jellemző eszközeinek a felsorolásával: „rossz hangzású, kemény és sötét színezetű szavak (114. l.), közöttük hangutánzó (115. l.) és különös hangulati értékű (116. l.), valamint alliteráló szavak (115-6. l.). E „szorongással teli világ” fontos érzékeltetői a színek – mutat rá Láncz Irén –, s ebből következően a színneveket is vizsgálat alá veszi. Továbbá az igéket, amelyek sokszor halmozódva állnak a poétikai funkció szolgálatában, és a határozói igeneveket is, amelyek jelentéssűrítő jellegük folytán érdemelnek figyelmet. Szirmai Károly különösen kedvelt szavai közül a *csend*, a *köd* főnevekkel és a *zűrzavaros* melléknévvél foglalkozik kiemelten is az elemző. A mondatrészek és mondatok közötti viszonyról megállapítja, hogy Szirmai Károly stílusát e tekintetben a mellérendelés, a mondatrészek halmozása, a mondatfajták közül a nominális mondatok túlsúlya jellemzi, mindenekelőtt pedig az egyszerűség. Erről szerzett tapasztalatait Láncz Irén ekképpen fogalmazza meg: „Bonyolult mondatkonstrukciók nincsenek is Szirmai alkotásaiban. Nyugodt, szenvedélymentes, tárgyilagos, egyszerű kijelentő mondatok felelnek meg a legjobban a tartalomnak,

de érzelmek felkeltésére az ilyen mondatok is alkalmasak, ezek éppen tárgyilagos egyszerűségükkel hatnak” (119. l.).

A *Gondolatok Szirmai Károly stílusáról* című dolgozat testvérdarabja az ezt követő *Nyelvi kifejezőeszközök Szirmai Károly Lázadás című elbeszélésében* című stílustanulmány; az írói stílus jellemző tulajdonságainak markáns vonásokkal való fölrajzolása után, miként az első Szirmai-elemzésben látjuk, ez a műelemzés már csak újabb bizonyágtétel az elmondottak mellett. E tanulmány zárószakasza azonban (127. l.) a kötet legtalálóbbs – pontos, szép – stílusösszegzése.

Tersánszky nyelvéről értekezve Láncz Irén megállapítja, hogy „az író stílusának leglényegesebb vonásai” után kutatva „először is szókészletének elemeit kell megvizsgálnunk” (128. l.). Ez az elemzés ennek a lexikológiai vizsgálatnak az eredményeiről számol be. Elsősorban a táj- és népnyelvi és az idegen szavaknak, szóalakoknak tulajdonítható – állapítja meg – az a különleges hangulat, szín, amely a Tersánszky-műveket (mindenekelőtt pedig az anyaggyűjtéshez fölhasznált *Legenda a nyúlparikásról* című kisregényt) jellemzi. Igen érdekes és figyelmet érdemlő mozzanatok tartom a tanulmányban azokat a gondolatokat, melyeket a szerző a ráérzésnek mint tárgyilagosnak ugyan nem nevezhető módszernek szentel, amely azonban, mint tapasztaljuk, eredményes is lehet. (Csak tudni kell, hogy mire érdemes ráérezni.)

Herceg János elbeszéléseinek nyelvi sajátosságai cím alatt a nyelvész-stilisztának a vajdasági magyar próza vitathatatlanul legnagyobb kortárs-alkotója előtti tisztelgése olvasható. A jellemző mondatszerkezeteket, szófűzéseket, szóhasználati sajátosságokat mutatja be Láncz Irén ebben a rövid, „vázlatos”-nak mondott elemzésben, amelyet azonban – hadd vitatkozzam a szerzővel! – még akkor sem jogos pusztán „kísérlet”-nek nevezni, ha sejtjük, reméljük, hogy Herceg János stílusáról, nyelvéről Láncz Irénnek még *van* további mondanivalója.

Bizonyára nem véletlenül került a kötet végére *A szóösszetételek néhány kérdése Juhász Ferenc költői nyelvében* című tanulmány. (S nem is csak azért, mert ez a legújabb a kötetben olvasható írások közül.) Szemléletváltás, „stílusváltás” előjeleit vélem kiérezni abból, ahogy az elemző itt anyagával bánik. Abban az eddig háromtényezősnek tudott kapcsolatban látok változást, melynek során a nyelvész mintegy az irodalomközpontú szövegvizsgálatok mellett – vagy ellenére – ténykedik: azok mellett vagy ellen teszi le a maga érveit. Ezúttal (ezután?) viszont más munkamenetet választ: a költői szöveggel közvetítő nélkül maga áll szembe a tudományterületnek, amelynek értő munkása, teljes eszköztárával. Ebből következik, hogy az eredményei is, amelyek ebből a leíró és elemző munkából fakadnak, tisztán nyelvészeti jellegűek. A műértékelés, a műértelmezés azonban bőven meríthet belőlük.

*

Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, ami érzésünk szerint hátráltatja, hogy Láncz Irén könyve minél eredményesebben töltse be hivatását: a szöveg-gondozás vonatkozásában, sajnos, vannak hiányosságai is a *Szó, szöveg, jelentésnek*. (A nyelvészeti tárgyú kiadványok e tekintetben, más szakkönyvekhez hasonlóan, tudvalevőleg érzékenyebbek.) Sajtóhibák éktelenítik sok helyen a szöveget, s zavarják a megértést is nemegyszer: *össztételeket* és *összférhetlent*

olvashatunk (egyetlen sorban!) *összetételeket és összeférhetetlen helyett* (74. l.). Talán a legbántóbb a hibáknak az a típusa (mert alig észrevehető), amikor pl. *sémák* áll *szémák* helyett (40. l.), *fogadta* foglalta helyett (79. l.). Az elválasztás „újszerűségeit”, úgy látszik, már könyvészeti körökben is csendes belenyugvással fogadják, s nem javítják ki az *elég-iákat* pl. *elé-giákra* vagy *elégi-ákra* (66. l.), s az *előbb* és az *azok* szavak elválasztása is megmarad a *szembántó elő-bb* (131. l.) és *az-ok* (145. l.) alakban.

Mivel a köteten végigvonul a nyelvi elemek metanyelvi használata – az elsődleges és gyakoribb referenciális mellett –, a kettő közötti különbségtételt áldásos lett volna következetesebb kurziválással segíteni.

A tanulmánygyűjtemény gazdag ismeretanyagának művelődési életünkben való gyorsabb és hatékonyabb fölszívódását elősegíthették volna a szöveggondozók azzal is, hogy tárgy- és névmutatóval egészítik ki az elemzéseket. Ezek gyümölcsét, igaz, valójában csak egy viszonylag kisszámú olvasói kör élvezné, azt viszont kár volt megfosztani ettől a segítségtől.

Láncz Irén újabb önálló könyve azonban – a harmadik a Szarvas Gáborról írott monográfia (1982) és az új ortológjáról szóló értekezés (1987) után – így is egy jó nyelvészműhely munkájába ad betekintést. Egy olyan műhelyébe, amelyből még, reméljük, kerülnek ki a jövőben is remeklések.

A kötet érdemének tartom azt is, hogy olvasásra buzdít: a nyelvészeti és a szövegtani irodalom és a szépirodalmi művek (újra)olvasására; a fölvetett gondolatok továbbgondolására; a fölkitatott összefüggések továbbkutatására.

CSEH Márta